

Державний вищий навчальний заклад
«Університет банківської справи»
Черкаський навчально-науковий інститут
Наукова бібліотека

За святу правду-волю...

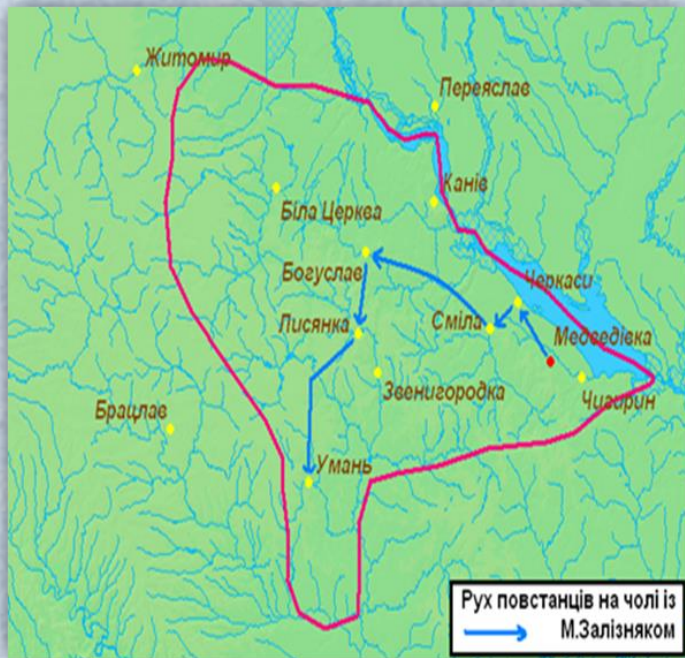
(250 років з часу національно-визвольного повстання проти польського гніту – Коліївщини)

Навесні 1768-го Холодний Яр на Чигиринщині сповнився гомоном: звідусіль сюди сходилися гайдамаки – ті, хто не бажав більше терпіти утиски віри й нації, хто мріяв звільнити українську землю від польських поневолювачів. Повстання почалося святочним проголошенням його в Мотронинському монастирі на Зелені Свята (за старим стилем, 18-го травня, за новим стилем 29-го травня 1768 року). Але підготовка до повстання, тривала кілька літ.

Рівно 250 років тому почала свій відлік слава Холодного Яру – найволелюбнішого місця в Україні!

Спалах гніву народного

1768 р. під керівництвом запорожця Максима Залізняка та сотника надвірного козацтва Івана Гонти розпочалося одне з найбільших тогочасних повстань нижчих станів у Східній Європі, яке в історіографії отримало назву Коліївщини. Воно продовжило традиції попередніх визвольних змагань українців. Гайдамаки діяли невеликими загонами, застосовуючи тактику партизанської боротьби, несподівані напади і стрімкі рейди на панські маєтки. Коліївщина - найвідоміший виступ гайдамаків 1768 року. Основною його силою було селянство. Це повстання спричинили декілька факторів: в південній Київщині, де зародилась Коліївщина, селяни довше користувались свободою від панських повинностей (ця територія була заселена пізніше від інших частин Правобережжя); панське господарство переживало складні часи перенесення збіжжєвих ринків з-над Балтики до Чорного моря; значний вплив на селян мала близькість вільного Запоріжжя; на півдні Київщини загострилися релігійні суперечності. На оборону Православної Церкви стала російська цариця Катерина II. Саме тоді польська шляхта, вороже настроєна до Росії, організувала конфедерацію в м. Барі (містечко на Вінниччині). У цей момент гайдамаки підняли повстання, розраховуючи на російську допомогу. Відомими гайдамацькими ватажками стали Максим Залізняк та Іван Гонта.

Спалах гніву народного

Пам'ятник Гонті та Залізняку в Умані

Пам'ятник Максиму Залізняку в Медведівці

Здобувши Умань, вони вчинили жорстоку різанину панів, євреїв, католицького духовенства. Гайдамацький рух набрав великих розмірів, але організувати повстанців в одну армію не пощастило. Причинами поразки було й те, що царизм вів двозначну політику щодо соціальних рухів на Правобережжі. З одного боку, він бачив у гайдамацькому русі процес дестабілізації та ослаблення Польщі, з іншого - боявся, щоб народний виступ не перекинувся на Лівобережну Україну. Коліївщина була стихійним і погано організованим повстанням. Але об'єктивно вона сприяла воз'єднанню Правобережної України з Лівобережною, що відбулося в кінці XVIII ст. Гайдамацький рух мав також великий вплив і на піднесення національно-визвольного руху в Галичині. Окрім сучасної Черкаської, Кіровоградської, Київської областей, Коліївщина охопила значну частину Брацлавщини, теперішнє Поділля, поширювалася на Лівобережжя. Дуже довго тривала у Холодному Яру. Вона переростала в інші форми повстання проти соціального і національного гніту в Карпатах. Епіцентром повстання було село Медведівка Чигиринського повіту на Черкащині. Місцем активних дій став Мотронинський монастир в Холодному Яру. Велику організаторську роботу з підготовки повстання здійснив житель Медведівки Максим Залізняк.

Спалах гніву народного

Максим Залізняк став головним керівником Коліївщини. У травневому маніфесті за 1768 рік він проголосив: «Настав час скинути з себе рабство... і помститися за муки, зневагу і гноблення, яких ми зазнали від наших панів. Кидайте хати, жінок, улюблених дітей, не тужіть за ними, бо скоро побачитесь. Дасть нам Бог перемоги і будете собі вільними». Максим Залізняк був однією з найяскравіших постатей визвольної боротьби мас у XVIII столітті. Піднімаючи населення Правобережжя на повстання, він намагався використати міжнародну обстановку, що склалася на той час. Знаменитий «склик» Холодного Яру зібрав у квітні першу тисячу козаків та селян, що проголосили своїм отаманом Максима Залізняка. Ще 13-річним хлопцем, втративши батька, Максим покинув рідне село на Чигиринщині (найімовірніше – Медведівку, згідно інших джерел – Івківці) і подався на Запорозьку Січ, де став козаком Тимошівського куреня. Пізніше доля на якийсь час зробила воїна послушником – спочатку Онуфріївського, а потім Мотронинського монастиря на рідній Чигиринщині. Саме там йому, за переказами, вручив таємничого листа отаман Юхим Шелест від кошового Запорозької Січі – нібито із закликом до повстання. Незабаром Шелеста вбили, а лист зник, та до Холодного Яру вже стікалися повстанці...

Спалах гніву народного

У травні грізна сила народного гніву вихлюпнулася з Холодного Яру: повстанці рушили походом за православну віру й вільну Україну. Всього за три тижні вони відбили у поляків Смілу, Канів, Богуслав, Жаботин, Лебедин, Корсунь, Черкаси, Лисянку, Звенигородку... Повстанців мала зупинити Умань, куди гайдамаки добралися у червні – на це сподівалися польські воєводи, розраховуючи на міцні міські мури та сильний місцевий гарнізон так званої надвірної охорони. Та на бік повсталих перейшов Іван Гонта, сотник, уродженець села Розсішки на Христинівщині, колишній ктитор (староста) православної церкви. Разом із ним гайдамаками стали і його козаки. Гонту проголосили другим полковником, нарівні із Залізняком, Умань же впала перед гайдамаками усього за кілька годин... За спогадами очевидців, вулиці Умані залила кров безжально винищених, яких, за різними джерелами, було від двох до двадцяти тисяч. Повстання повністю підтвердило свою страшну назву – Коліївщина... Повстанська рада визнала Залізняка «гетьманом і князем смілянським», сам же він проголосив відновлення Гетьманщини... Та підло зрадила повсталих братів-православних Росія. Боячись того, що повстання перекинеться і на підвладні їй території України, Москва надала допомогу потріпанім гайдамаками польським військам.

Спалах гніву народного

Мотронинський монастир в Холодному Яру, який став місцем активних дій

27 червня солдати російського полковника Гур'єва оточили табір повстанців під Уманню. Ті ж, вважаючи росіян за союзників, спротиву їм не чинили... Царські посіпаки передали у дар польському королеві понад 840 полонених гайдамаків разом із Іваном Гонтою. Їх стратили у Кодні під Житомиром та у Сербах на Вінниччині. Найжахливішою була смерть Гонти, якого судив особливий трибунал – три монахи-уніати та ксьондз. Гонту засудили до страти після десятиденних тортур. Відповідно до вироку, мали протягом двох тижнів поступово здирати з живого Івана шкіру, потім четвертувати, але так само тримати живим, і лише наостанок – вирвати серце. Шматки тіла вирішили розвезти по 14-и містах України й виставити на майданах для постраху. Та захоплений тим, як тримався під час тортур гайдамацький ватажок, коронний гетьман Браницький порушив процес виконання уніатського вироку: третього дня Гонті відрубали його непокірну голову, а вже потім продовжили виконання всіх пунктів звірячого вироку-помсти. Залізняка ж і ще 73-х гайдамаків, що вважалися підданими російського царя, спочатку ув'язнили в Києві, а наприкінці липня 1768 року засудили до побиття батогами, виривання ніздрів, таврування і довічного заслання до Сибіру. По дорозі на заслання, поблизу Охтирки, Максим Залізник разом з півсотнею гайдамаків зумів обеззброїти варту і втекти. Однак незабаром небезпечний утікач був спійманий. Подальша його доля історії невідома.

Як і Гонта, запорізький козак, що став гайдамакою і ватажком народного повстання – Коліївщини на Правобережній Україні – став героєм пісень і переказів.

Справжнє диво природи! Його висота – 24 м., в обхваті – 8,82 м., вік – близько тисяча ста років. Свою сучасну назву дерево отримало в знак пошани до пам'яті головного ватажка національно-визвольного повстання Коліївщина - Максима Залізняка.

- Народ довго зберігав у пам'яті лицарський подвиг славних предків. Промовистим свідченням народної шани до героїв є пісня:

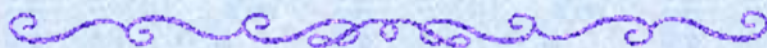
Максим козак Залізняка,
Козак з Запорожжя,
Як поїхав на Вкраїну,
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині.
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці.
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізняка
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому, —
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

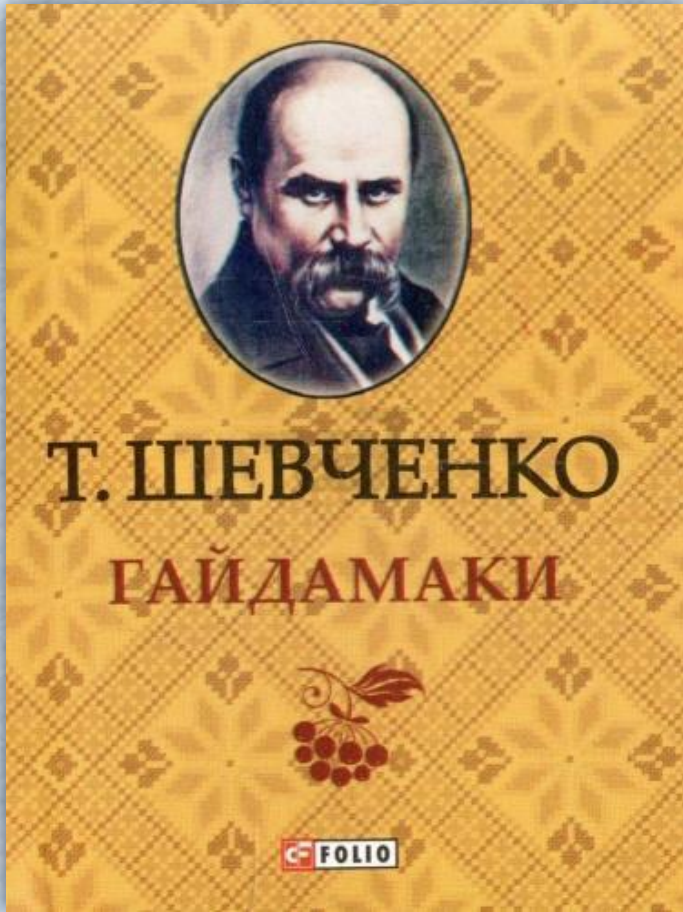
Події Коліївщини в історичних джерелах і літературних творах

250 років тому Правобережна Україна палала у вогні. Спалахами пожеж, стогоном і кривавими сльозами прокотилися по правобережних землях України буремні 1768-1769 - роки могутнього народного руху, що увійшли в історію під назвою Коліївщини. Десятки тисяч озброєного люду зійшлися у непримиренній борні. Ця подія надовго увійшла в історичну пам'ять багатьох народів, їй були присвячені поеми, романи, пісні і навіть опери.

Наукова та художня література, як і козацькі літописці, пильно вдивлялися в події, що відбувалися на древній українській землі. Саме в минулому знаходимо ключ до розуміння складних сучасних суперечливих процесів.

Шевченко Т. Г. Гайдамаки: поема / Т. Г. Шевченко. – Харків: Фоліо, 2014. – 288 с.

Шевченко глибоко осмислює історію українського народу: Запорозьку Січ, козацькі походи, народну боротьбу і логічно підводить до головних подій — гайдамацького повстання. Коліївщина ним розглядається як продовження славних традицій класової і визвольної боротьби українського народу XVI-XVII і першої половини XVIII ст. Великий Кобзар веде задушевну розмову з героями твору — гайдамаками:

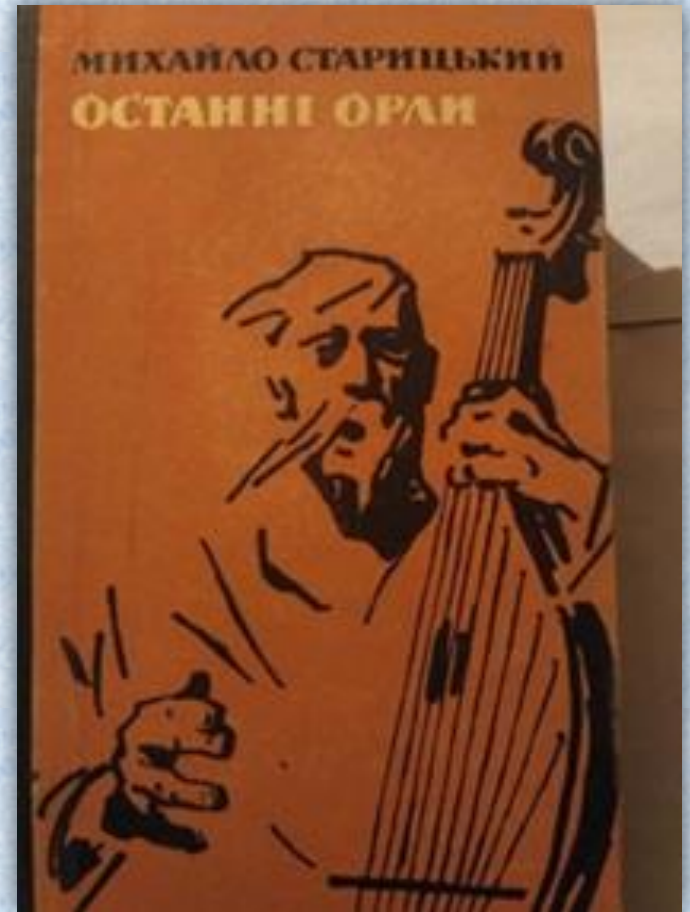
Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, —
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.

Поет характеризує свою поему як відтворення яскравих розповідей діда:

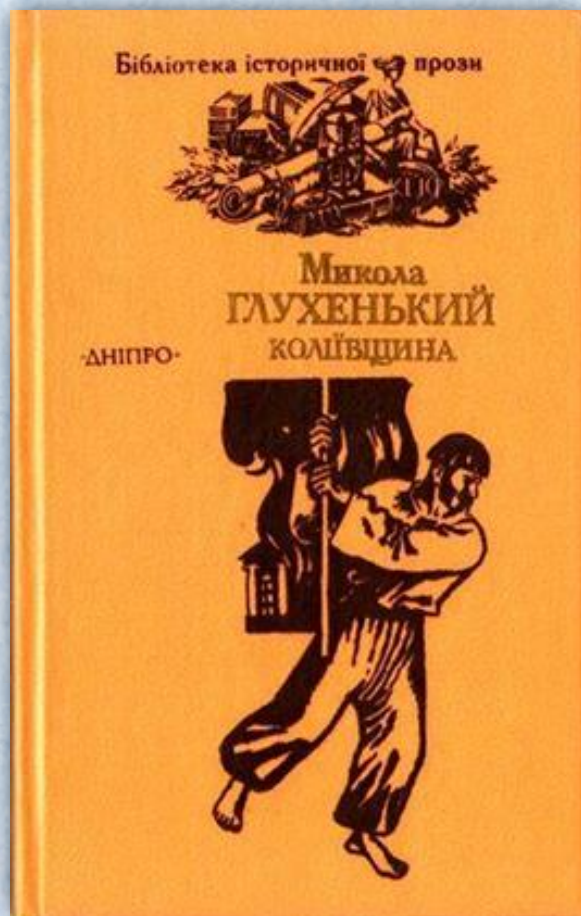
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

Старицький М. П. Останні орли: роман / М. П. Старицький .- Київ: Дніпро, 1967. - 704 с.

Історична повість українського письменника-класика — широке полотно про Коліївщину, повстання українського народу 1768 року на Правобережній Україні під проводом Залізняка та Гонти проти польського панства і католицького духовенства. За своїм ідейним спрямуванням і трактовкою гайдамаччини твір близький до поеми Шевченка «Гайдамаки». Відтворюючи соціальні та релігійні конфлікти того часу, показуючи непримиренну боротьбу народу проти польської шляхти і католицького духовенства, автор багато уваги приділяє особистому життю своїх героїв. Виписуючи постать Максима Залізняка, Михайло Старицький відходить від історичних фактів. Максим у романі — гайдамацький полковник, колишній курінний отаман Січі, а не простий козак. Старицький завершує свій роман так: «Гайдамацький рух зазнав поразки.. Зазеленіли степи і луки, зацвіли на кривавих нивах квіти. Пам'ять про страшні гайдамацькі битви перейшли в пісні й думи; загоїлися рани в серцях людей...»

Глухенький М. Г. Коліївщина: роман / М. Г. Глухенький. - Київ: Дніпро, 1989.- 393 с. - (Бібліотека української прози).

Грунтовно дослідивши історичний матеріал і узагальнивши його в конкретних літературних образах, автор простежує причини виникнення гайдамацького повстання 1768 року, показує, що його головною рушійною силою було селянство. Трудова голота, наймити, запорозькі сіроми, сповнившись ненавистю до поневолювачів, піднялися на боротьбу проти феодально-кріпосницького й національно-релігійного гніту.

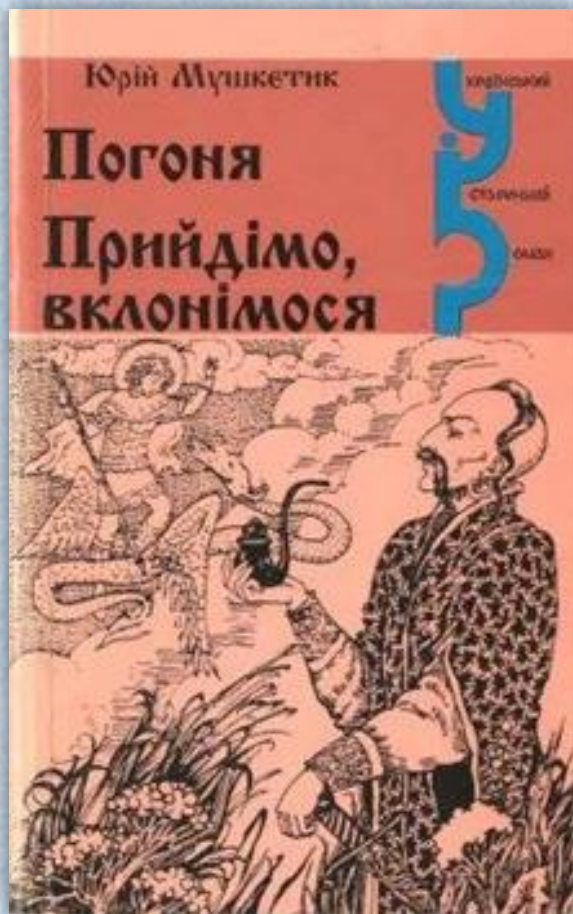
Романи Миколи Герасимовича Глухенького «Коліївщина» та «Колії» присвячені саме цим подіям – подіям часів Коліївщини. Автор переносить нас в другу половину XVIII ст. на Правобережну Україну. У романі кілька сюжетних (основних і побічних) ліній, які сходяться, переплітаються між собою, примушуючи з неослабленим інтересом стежити за долею персонажів: селяни, козаки, міщани, ченці, ряд історичних постатей, серед яких яскравими дійовими особами є Іван Гонта, Максим Залізняк.

Іваничук Р. І. Журавлиний крик: історичний роман / Р. І. Іваничук.- Харків: Фоліо, 2006.- 382 с. (Історія України в романах)

Роман «Журавлиний крик» присвячений подіям, що відбувалися у переломні часи української історії. Остаточна ліквідація гетьманства, знищення Запорізької Січі, спроба гайдамаків під проводом Івана Гонти і Максима Залізняка відродити втрачену українську державність.

Мушкетик Ю. М. Погоня. Прийдімо, вклонімося...: романи / Ю. М. Мушкетик. – Київ : Укр. Центр духовної культури, 1997. – 440 с. – (Український історичний роман)

Роман «Прийдімо, вклонімося...», присвячений селянському повстанню 1768-1769 рр., що відоме під назвою Коліївщина. Це вже друге, після роману «Гайдамаки» (1954), звернення Ю. Мушкетика до подій цього повстання.

Попередником Ю. Мушкетика у художньому дослідженні цієї теми ще до написання «Гайдамаків» були: М. Старицький (роман «Останні орли»), Д. Мордовець (роман «Між Сціллою і Харибдою») роман Ю. Мушкетика «Гайдамаки», п'єса І. Кочерги «Алмазне жорно» . Дещо пізніше вийшов і роман М. Й. Сиротюка «Побратався сокіл»

Про події Коліївщини можна дізнатись з видань, що є у фонді нашої бібліотеки та з інформаційних ресурсів відкритого доступу.

- Белочкіна Ю. В. Коліївщина. 1768 [Електронний ресурс].- Режим доступу// http://bookz.ru/authors/ublo4kna/kolv6i_749/1-kolv6i_749.html.- Назва з екрану
- Глухенький М. Г. Колії: історичний роман / М. Г. Глухенький. – Київ : Рад. письменник, 1968. – 365 с.
- Енциклопедія історії України: у 8 т. Т. 4. Ка-Ком / ред. В. А. Смолій. – Київ : Наук. думка, 2007. – С. 452-453.
- Історія України в особах: IX – XVIII ст. / В. Замлинський (кер. авт. кол.), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. – Київ: Україна, 1993. – С. 371 – 374.
- Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників: монографія / Т. Каляндрук. – Львів: Піраміда, 2007. – 288 с.: іл.
- Кушнір О. Історіографія гайдамацького руху: загальні характеристики й інтерпретації (XIX – поч. XX ст.) / О. Кушнір // Київська старовина .- 2011.- № 4 .- С. 55-66.
- Лавріненко Н. П. Максим Залізняк (факти, міфи, зображення) / Н. П. Лавріненко.- К.: Емма, 2012.- 84 с.
- Лебединцев Ф. Г. Архімандрит Мельхіседек Значко-Яворський / Ф. Г. Лебединцев; упоряд.: Н. П. Лавріненко. - Черкаси: Видавництво Ю. Чабаненко, 2012. - 58 с.
- Мицик Ю. А. Умань козацька і гайдамацька / Ю. А. Мицик. - Київ: Академія, 2002. - 187 с.
- Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т. Т. 2 . Від середини XVII століття до 1923 року / Н. Д. Полонська-Василенко. – 4-е вид., стереотип. – Київ: Либідь, 2002. – 607 с.
- Титаренко Л. І. Чигиринськими шляхами: фотопутівник / Л. І. Титаренко. – Черкаси: Вертикаль, 2007. – 104 с.
- Українське козацтво: мала енциклопедія / ред.: С. Р. Лях. – 2-е вид. доп. і перероб. – Київ : Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 670 с.: іл., фото.

Краєзнавчу виставку-календар підготували:
Пр. бібліотекар Л. С. Якубова,
Бібліотекар I кат. О. В. Соколова